

Bakalářská práce

2013

Lenka Kořínková

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ROZMETANÉ SAZBY A ZNIČENÉ KNIHY

V LETECH 1948–1959

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Autor práce: Lenka Kořínková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: V.

2013

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáváním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. července 2013

Lenka Kořínková

PODĚKOVÁNÍ:

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala své rodině a přátelům, zvláště své babičce, za četnou finanční i psychickou podporu.

ANOTACE

KOŘÍNKOVÁ, L. Rozmetané sazby a zničené knihy v letech 1948–1959. České Budějovice 2013. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Filozofická fakulta. Ústav bohemistiky. Vedoucí práce doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Tato bakalářská práce se zabývá problematikou cenzury literatury v letech 1948–1959 v širších souvislostech. Práce je rozdělena na dvě části. První část je zaměřena na chronologický přehled událostí v daném období a historii cenzury na našem území. Druhá část obsahuje konstruktivní a destruktivní prostředky ideologie a jejich popis. Cílem práce je ucelený přehled cenzury literatury ve vybraném období na našem tehdejším území.

Klíčová slova: cenzura, socialismus, prohibice, knihovna, nepřátelská literatura, tisk, závadná literatura, HSTD, 1948–1959

ANNOTATION

KOŘÍNKOVÁ, L. Distribute typesettings and destruction of books in years 1948–1959, České Budějovice 2013. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Filozofická fakulta. Ústav bohemistiky. Vedoucí práce doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

This bachelor thesis deals with the problem of literature censorship in years 1948–1959 in wide spectrum of connections. The bachelor thesis is divided into two parts. First part is focused on chronological survey of events in the selected period and history of literature censorship in our former territory. Second part contains constructive and destructive means of ideology and also their description. The aim of this work is total overview of literature censorship in the selected period in our former territory.

Keywords: censorship, socialism, the prohibition, library, hostile literature, newspapers, literature defective, HSTD, 1948–1959

Obsah

Úvod	8
I Pozadí událostí	10
1 Historicko-politické události let vymezeného období.....	10
2 Kulturní politika	18
3 Krátká historie literární cenzury do roku 1948	19
II Nástroje ideologie aneb „inženýři lidských duší“	27
4 Buďte inženýry lidských duší!.....	28
5. Nástroje ideologie chronologicky.....	29
6 Nástroje ideologie konstruktivní.....	29
6.1 Jiráskovská akce	30
6.2 Fučíkův odznak	31
6.3 Pracující do literatury	33
6.4 Lokální akce	33
6.5 Socialistický realismus	35
7 Nástroje ideologie destruktivní.....	35
7.1 Do roku 1953	36
7.2 Ničení knih a rozmetávání sazeb	38
7.3 Pošta Praha 120	38
7.4 HSTD a cenzurní indexy.....	39
8 Prohibice v HSTD	41
Závěr	43
Bibliografie.....	44
Knižní publikace	44
Internetové servery.....	45
Internetové příspěvky	45
Seznam zkratk	47
Seznam příloh.....	48

Úvod

„Mocenské zlomy od roku 1948 s sebou přinášely vyklizení celých generací a jejich kulturní práce do stoupy,¹ do hermetického a neproniknutelného uzamčení v knihovnách a archivech tak dokonale, že se mnohá jména nesměla ani vyslovit, neřkuli citovat.“²

(Zdeněk Rotrekl)

Cenzura a zakázaná literatura se v dnešní evropské společnosti již příliš nevyskytuje. Má práce se však zabývá obdobím, kdy byla tato slova nejen denně skloňována, ale tyto prvky sloužily k ovlivňování myšlení a chování lidí v celé tehdejší společnosti

Již z názvu *Rozmetané sazby a zničené knihy v letech 1948–1959* může být zřejmé, že se tato bakalářská práce zabývá problematikou cenzury. Původním záměrem měla být inventarizace autorů a děl, kterých se cenzurní omezení v daném období dotkla. Jelikož ale mezi zadáním a samotným vyhotovením díla uběhla delší doba, byla v této prodlevě publikována kniha od spisovatele Petra Šámala s názvem *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, který již inventarizaci zakázaných (povětšinou pak i zničených) knih sestavil. Jeho publikace se v druhé části, která se zabývá nástroji ideologie, stala primárním zdrojem, ze kterého je čerpáno.

Cenzurní problematika je v této kompilaci omezena na literaturu. Řízeným dohledem však nebyla postižena pouze oblast literární, ale celé společenské dění. Byla omezena svoboda slova i tisku, cenzurovány byly kromě písemných projevů veškeré veřejné produkce, televize, film, divadlo i rozhlas. Pro účely nového režimu byla, jako už mnohokrát, deformována historie. Výjimečnou progresi této etapy lze však vysledovat i na prvcích zcela nových. Novinkami byly ideologické nástroje, které nic

¹ Stoupa je obecně zařízení k drcení a rozmělnování. Nejčastěji k drcení obilovin, ale například i železné rudy či nerostů obsahujících zlato.

² ROTREKL, Zdeněk. *Skrytá tvář české literatury*. Brno: Print, 1991., s. 3.

neničily. Naopak, tato opatření formovala nové charaktery, čímž se nebezpečí režimu rapidně zvyšovalo.

Tato práce je dělena do dvou tematických celků. V první části, která je nazvaná *Pozadí událostí* jsou obsaženy širší souvislosti tématu. Jsou zde vylíčeny historické, politické a kulturní události doby, které mají nastítnit závažnost tehdejší situace. Také je zde zbežně osvětlena historie cenzury na našem tehdeším území. Tato část je obsáhlá a velmi podrobná, jelikož historicko-politické dění považuji za klíčovou oblast k pochopení celého celku. Tyto kapitoly jsou zejména kompilacemi z historicko-politicky zaměřené literatury, kterou se zabýval převážně Jiří Knapík, dále je využita kniha *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Chronologie je sestavena dle kalendária na serveru www.totalita.cz.³ Účelně je zvolena literatura vydaná až po založení České republiky v roce 1993 z předpokladu nezkreslenosti událostí. Dějiny cenzury jsou čerpány z díla spisovatele a historika Dušana Tomáška a ze soupisu *Historie cenzury v Čechách* od publicisty Jana Čulíka. Výčet všech použitých zdrojů je uveden v pramenech.

Druhá část, která je částí hlavní, nese název *Nástroje ideologie aneb „inženýři lidských duší“* a zabývá se změnami politického režimu po „vítězném únoru“ v roce 1948. V této části jsou probírány systematické stranické nástroje, které byly použity pro cílené ovlivnění populace. Ty jsou mnou dále děleny na konstruktivní a destruktivní. Jedna z kapitol destruktivních nástrojů je zaměřena na ničení knih a rozmetávání sazeb, což je obsaženo v názvu. Primární literaturou jsou zde publikace docenta Michala Bauera, historika Jiřího Knapíka a již zmínění *Soustružníci lidských duší* autora Petra Šámala.

Cílem celé bakalářské práce je demonstrovat, jak velké úsilí jsou totalitní režimy schopny vynaložit k modelaci obyvatelstva.

³ VLČEK, Tomáš. Totalita.cz: kalendárium 1945 - 1990. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/kalendar/kalend.php>.

I Pozadí událostí

„Lžou všichni bez výjimky, to je společný rys všech komunistů, zejména ruských. Mou největší chybou bylo, že jsem do poslední chvíle odmítal věřit, že mne Stalin chladnokrevně a cynicky obelhal, jak v roce 1935, tak později, a že jeho ujišťování mně i Masarykovi bylo úmyslným a cílevědomým podvodem“⁴

(Edvard Beneš, 1948)

1 Historicko-politické události let vymezeného období

Zabývám se obdobím v rozmezí let 1948–1959. V knize Karla Kaplana jsou tyto roky označeny jako uzavřené období, ve kterém československá společnost prodělala tak obrovské změny, které dosud v historii neměly srovnání.⁵ Snaha přivlastnit si minulost, tedy stanovit, co má být zapomenuto a k jakým hodnotám se naopak vracet, bývá obvyklým průvodním jevem velkých politických zlomů. Ovšem množství dokumentů – literárních děl, osobností či událostí, jež měly být na počátku padesátých let 20. století z české kolektivní paměti vymazány, nemá v našich moderních dějinách obdoby.

Tato léta byla poznamenána četnými událostmi, které vedly k plné orientaci Československé republiky na politiku východního bloku. Jediným možným vzorem se tehdy stal Sovětský svaz.

Orientace směrem k východu a přijetí politiky dle vzoru Svazu sovětských socialistických republik (dále jen SSSR) se ovšem začala formovat ještě před ustanovením nové vlády v dubnu roku 1945. Tuto vládu prezident Edvard Beneš jmenoval ve slovenských Košicích. Již po podpisu Československo-sovětské smlouvy z roku 1943 týkající se vzájemné pomoci ve válce proti Německu a i poté mu bylo velmi

⁴ Totalita.cz: Výroky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/ost/vyroky1.php>

⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948 - 1953: Zakladatelské období komunistického režimu*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1991., s. 5.

kriticky vytýkáno, zda nepřispívá k posunutí Československé republiky do sféry vlivu SSSR.⁶ V Československu byly po ustanovení nové vlády roku 1945 uplatňovány nároky, jenž upravovaly zásady budoucí politiky. Na základě tohoto programu byly zakázány některé politické strany orientující se pravicově. Komunistické a nekomunistické strany byly i přesto stále součástí Národní fronty (NF).⁷ Dalším kritizovaným krokem prezidenta Beneše bylo vydávání prezidentských dekretů – dnes tzv. „*Benešových dekretů*.“⁸ Za nejkontroverznější lze označit dekret číslo 5/1945 Sb., ze dne 19. května 1945, který byl zaměřen na zabavení majetku nepohodlných osob a menšin na našem území. Zvláště se týkal *Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů*.⁹ Další velmi kritizovaný dekret byl z října téhož roku a týkal se znárodnění větších podniků, bank, pojišťoven a dolů.

Pátého měsíce roku 1946 se konaly první poválečné volby v Československu. Většinu hlasů, zvláště v Čechách, získali komunisté. Premiérem československé vlády se dne 2. července téhož roku stal Klement Gottwald, ministerstvo informací dostal na starost Václav Kopecký.

V květnu 1947 se rozhodlo vedení Komunistické strany Slovenska (KSS) oslabit vliv Demokratické strany (ve volbách na Slovensku získala většinu hlasů) a tím posílit svou moc. V letních horkých měsících, kdy vysoké teploty a sucho způsobily nedostatek úrody, se ukázalo, že již o osudech země nerozhoduje ČSR autonomně. Na velmi rázný rozkaz Stalina musela ČSR odmítnout Marshallův plán.¹⁰ Situace vygradovala počátkem podzimu roku 1947. Důsledky sucha byly mnohem horší, než se čekalo, a pokles úrody byl velmi citelný. Toho zvláště na Slovensku využili komunisté ve svůj prospěch a donutili temního pověřence výživy podat demisi. Opravdu se snažili slovenské demokraty bezvýhradně zničit a stát se celorepublikovým monopolem.

Postup k celorepublikovému monopolu komunisté plánovali již od poloviny roku 1947 a koncem srpna byl vytvořen plán,¹¹ jak postupovat při tvorbě socialistického

⁶ Tato smlouva byla podepsána na 20 let a poté byla ještě roku 1963 prodloužena.

⁷ Národní fronta byla sdružením politických stran a řídila stát po druhé světové válce.

⁸ Označení Benešovy dekrety není správné, jelikož se jedná obecně o právní předpisy vznikající za neexistence parlamentu v prozatímních státních zřízeních v mezích zákona.

⁹ Dekret č. 5/1945 Sb. částka: 4, následek tohoto textu je řešen v českých soudních sících dodnes.

Totalita.cz: DEKRET presidenta republiky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z:

http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1945-005.pdf

¹⁰ Plán pomoci americké strany pro válkou zničené země, Gottwald byl povolán do Kremlu a měl s sebou dokonce dopis prezidenta Beneše, který se chtěl k Marshallovu plánu připojit, tudíž prezident byl donucen rozhodnutí o připojení odvolat.

¹¹ ÚV KSČ 21. 8. 1947 schválila Gottwaldův plán podzimního nástupu strany. Zaměřoval se na upevnění její aktivity do vítězných voleb a obnovu socialistického bloku.

bloku. Komunisté systematicky obsazovali důležité posty v bezpečnostních složkách i ve vládě. Dosazovali levicově smýšlející straníky do všech vedoucích funkcí a připravovali se na volby, které byly plánovány na jaře roku 1948.

Roky 1948–1953 považuje Karel Kaplan za zakladatelské období komunistického režimu v Československu.¹² Začátek roku 1948 byl velmi vyostřené období. Zbytku demokratů v celé ČSR se nelíbila progresa komunistů a na Slovensku se v lednu řešil komunistický pokus o diskreditování Demokratické strany.

Únor roku 1948 byl opravdu převratný. Komunistický ministr vnitra Václav Nosek dne 12. února roku 1948 odvolal osm nekomunistických velitelů Sboru národní bezpečnosti (SNB). Den poté (pátek 13. února 1948) i přes odpor komunistů prosadili zbylí ministři na schůzi vlády návrh ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny na zrušení tohoto opatření. Na schůzi vlády dne 17. února ministr Nosek nedorazil,¹³ tudíž byla odročena. Dne 20. února se místo ní tedy konala mimořádná schůze vlády. Při té podalo dvanáct ministrů, nehlásících se ke komunismu, demise v očekávání, že prezident Beneš tyto demise nepřijme. Ministři předpokládali, že komunisté odstoupí, nebo budou vyhlášeny předčasné volby. Bohužel se s prezidentem předem nedomluvili, což mělo tragické důsledky.

Do Československa byl mezitím poslán zvláštní sovětský zmocněnec Valerian Zorin, který přivezl instrukce přímo od Stalina, jak dále postupovat. V rámci tohoto postupu byla nabídnuta v případě potřeby a nouze dokonce i vojenská pomoc.

Komunisté v této situaci vycítili šanci, velmi rychle vytvořili protiútok a začali mobilizovat své členy. Na podporu strany byly po celé zemi svolány schůze KŠČ a masová shromáždění lidu. Na těchto schůzích byly přednášeny veřejné projevy. Na Staroměstském náměstí Klement Gottwald dne 21. února veřejně nabádal, aby prezident Edvard Beneš zmíněných dvanáct demisí přijal a stávající ministři byli nahrazeni novými členy vlády.

Progresa byla tak rychlá a silná, že v rozmezí pár dní byly založeny Akční výbory Národní fronty, které měly za úkol „očistění“ od nepřiznivců režimu. Neotálely ani Lidové milice, které začaly zbrojit své přívržence z řad prostých dělníků. Další

¹² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948–1953: Zakladatelské období komunistického režimu*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1991., s. 5.

¹³ Klement Gottwald ho omluvil pro nemoc.

velmi rychlou vlnou soustředěného nátlaku bylo vyhlášení celorepublikové generální stávky. Této akce se zúčastnilo více jak dva a půl milionu občanů.¹⁴

Absolutní moci dosáhli komunisté dne 25. února roku 1948. Premiér Klement Gottwald toho dne ráno prezidentovi Edvardu Benešovi podal návrh na přijetí demisí. V odpoledních hodinách prezident nátlaku podlehl a demise podepsal. Zároveň pověřil premiéra Klementa Gottwalda sestavením nové vlády. Gottwald ihned vítězně odjel na Václavské náměstí, kde učinil tento veřejný projev:

„Právě se vracím z Hradu od prezidenta republiky. Dnes ráno jsem panu prezidentu republiky podal návrh na přijetí demise ministrů, kteří odstoupili 20. února tohoto roku. A současně jsem panu prezidentu navrhl seznam osob, kterými má být vláda doplněna a rekonstruována.

Mohu vám sdělit, že pan prezident všechny mé návrhy, přesně tak jak byly podány, přijal...“¹⁵

(Klement Gottwald, Václavské nám., 25. února 1948)

Po vítězném únoru se komunisté rozhodli co nejrychleji upevnit získanou moc. Svých armádních funkcí bylo zbaveno několik set důstojníků a dvacet pět generálů. Neobjasněným pádem z okna zemřel ministr zahraničí Jan Masaryk, který demisi nepodepsal, a všechny veřejné instituce obsadili Akční výbory Národní fronty (AV NF). Byla požadována absolutní loajalita vůči nové státní moci.¹⁶ Z Ústavodárného Národního shromáždění bylo vyloučeno na sedmdesát poslanců, kteří nebyli přívrženci komunismu. Toto shromáždění schválilo ještě v březnu Gottwaldův návrh nové vlády, přijalo zákony o nové pozemkové reformě a schválilo zákon o zvláštních tzv. lidových soudech. Všechny tělovýchovné sbory byly sloučeny pod jedinou organizaci, kterou byl znovuvzkříšený Sokol.

V dubnu pak shromáždění rozhodlo o konání voleb. Volby – pokud se to tak dá ovšem říci - měly jednotnou, předem schválenou kandidátní listinu. Tyto „volby“

¹⁴ Někteří již jen z důvodu tlaku Lidových milic.

¹⁵ TOTEV, Jonko. Totalita.cz: Únor 1948. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/1948/1948.php>

¹⁶ Katoličtí biskupové odmítli.

proběhly na konci května roku 1948. Dále byly v dubnu zestátněny všechny podniky s více jak padesáti zaměstnanci, hotely, restaurace, cestovní kanceláře i lázeňské podniky. Také byl vydán Zákon o Československém rozhlasu, který se stal velmi významným komunistickým nástrojem moci.

Dne 9. května 1948 byla Ústavodárným Národním shromážděním přijata nová ústava. Ústava byla vytvořena dle východního vzoru moci. Koncem měsíce proběhly již zmiňované volby. Kandidovat mohli pouze straníci, kteří byli předem schválení KSČ. V těchto „volbách“ nemohli komunisté prohrát, jelikož neexistoval jiný politický program, který by si voliči mohli vybrat. Nezbylo než hlasovat pro odsouhlasené komunistické přívržence, či vhodit prázdné listy papíru na projev nesouhlasu.

Červen byl měsícem opět velmi zásadním. Edvard Beneš odmítl podepsat novou ústavu a dne 7. června 1948 abdikoval. Klement Gottwald se stal novým prezidentem již 14. června 1948 a den poté byla vytvořena nová československá vláda. Nová vláda měla v čele Antonína Zápotockého. Byla vyhlášena všeobecná amnestie a na XI. všesokolském sletu proběhla první protikomunistická demonstrace. Koncem měsíce Sovětský svaz uzavřel veškeré pozemní přístupové cesty do západního Berlína. Celý další rok trvala Berlínská blokáda, která byla důsledkem Stalinovi obavy o ztrátu kontroly nad městem po měnové reformě v Německu.¹⁷

Koncem června 1948 došlo k docílení vytouženého celorepublikového politického monopolu, jelikož byla sloučena KSČ a Československá strana sociálně demokratická. Byla nastolena totalitní moc. Začala se zvedat vlna emigrantů, kteří s celými rodinami hromadně opouštěli zemi.

Začátkem září zemřel v Sezimově Ústí bývalý prezident Edvard Beneš. Jeho pohřeb zvedl další vlnu protestů vůči KSČ a protestující byli následně pronásledováni a zatýkáni. Právní oporou politických procesů se stalo schválení Zákona na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. ze dne 6. října 1948.¹⁸ Tento zákon obsahoval nové trestné činy jako například velezradu, ke kterým byly přisouzeny i tresty nejvyšší – tresty smrti.

Na počátku roku 1949 vzniklo sdružení RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci). Toto uskupení sdružovalo země, které byly pod vlivem SSSR. Účelem bylo

¹⁷ Totalita.cz: Berlínská blokáda. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/berlin_blok.php

¹⁸ Totalita.cz: Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1948-231.pdf

spojit síly těchto zemí proti ekonomické síle Západu.¹⁹ Po kolektivizaci mezistátní se na našem území začalo jednotit i vnitrostátně. Zákon o Jednotných zemědělských družstvech (JZD) měl upevnit moc komunistů tím, že získali kontrolu nad výrobou a distribucí většiny potravin. Kdo nechtěl vstoupit dobrovolně, byl přinucen. V podstatě se jednalo o první vlnu likvidace soukromého sektoru zemědělství v tehdejším Československu.²⁰

Byly založeny tábory nucených prací (TNP) a začaly první vykonstruované politické procesy, které končily tresty smrti. Jedním z prvních byl na základě nového zákona²¹ popraven generál Heliodor Píka za velezradu. Mezi popravenými v následujících letech byly různorodé skupiny obyvatelstva. Z představitelů nekomunistů například Milada Horáková, které nepomohlo ani to, že se za ni u prezidenta republiky přimlouval Albert Einstein. Dále byli popravováni kněží, studenti, rolníci, úředníci, příslušníci armádních složek, ale i ti lidé, kteří režimu dříve přitakávali. Mezi tyto případy patřil tajemník KSČ Rudolf Slánský, který byl popraven koncem roku 1952 ve věznici Praha Pankác. Slánský byl označen za nepřítele státu a usvědčen z velezrady. On byl například právě tou osobou, která stála v čele likvidace klášterů. Popravy probíhaly v Čechách i na Slovensku a tato éra skončila až na počátku 60. let 20. století.

Nejen, že se soustavně dále popravovalo,²² ale objevil se i „americký brouk.“ NDR a Československá republika nařkla Spojené státy americké, že na jejich státní území je z letadel shazována mandelinka bramborová. Tento druh hmyzu se v ČSR opravdu přemnožil. Přemnožil se ovšem i v sousedních zemích a první výskyt tohoto brouka v Evropě se datuje již na konci 19. století. Spojené státy americké toto nařčení razantně odmítly. Tento na první pohled zemědělský problém přerostl v problém politický. Mandelinka je brouk původně ze Severní Ameriky, tudíž byla ideální záminkou k rozpoutání protizápadní kampaně a začala být přirovnávána k třídním nepřítelům. V televizi, která byla, stejně jako ostatní veřejná média, plně pod vlivem státního režimu, se odvysílal spot, který končil slovy:

¹⁹ Vliv USA.

²⁰ Další vlna nastala po 3. červnu 1952, kdy bylo vydáno usnesení strany a vlády o dalším rozvoji JZD.

²¹ Totalita.cz: Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1948-231.pdf

²² Celkem bylo do roku 1960 popraveno 242 osob.

„Vypořádali jsme se s Horákovou, Peclm a společníky. Vypořádáme se i s mandelinkou bramborovou – americkým broukem! Ubráníme a očistíme naše pole, naši úrodu od americké nákazy. Cizí nechceme, ale své nedáme.“²³ Této aféře neunikly ani děti a mládež. V reakci na událost bylo vydáno na stodvacet tisíc výtisků knihy Ondřeje Sekory *O zlém Brouku Bramborouku*.²⁴ Bohužel se pozapomnělo, že brambory obecné také původně pochází z Ameriky.

Začaly první pokusy o vysílání Rádía Svobodná Evropa, které bylo ale trestné poslouchat. Skoro osmdesát tisíc úředníků bylo nuceno změnit svou pracovní pozici na dělnickou. Začala také další vlna kolektivizace zemědělství. Vydávání a obsah tisku se na základě nového zákona zcela podmanil vlivu KSČ. Uzákoněna byla jednotná tělovýchova a přijat Zákon o ochraně státních hranic. Opuštění republiky se stalo velmi vážným trestným činem.

Březen roku 1953 se nesl ve znamení úmrtí komunistických vůdců. Dne 5. března 1953 zemřel vůdce SSSR Josif Visarionovič Stalin a pár dní poté i československý prezident Klement Gottwald. Dne 21. března se stal novým prezidentem Československé republiky Antonín Zápotocký a v SSSR do čela sovětského mocenského centra nastoupil Nikita Sergejevič Chruščov. Nový československý prezident vyhlásil začátkem května amnestii, ta se ale tentokrát na rozdíl od předešlých nedotýkala politických vězňů.

Mezi první velké a zároveň nejkontroverznější rozhodnutí nového prezidenta ČSR bylo vyhlášení měnové reformy a zrušení přidělového systému²⁵ z června roku 1953. Tato reforma byla provedena bez souhlasu Mezinárodního měnového fondu (MMF), který z tohoto důvodu roku 1954 členství v MMF naší zemi ukončil. O tomto kroku nebyla předem informována dokonce ani samotná veřejnost.²⁶ Reforma natolik redukovala lidské úspory, že byla označena za „*velkou peněžní loupež v Československu*.“²⁷ Neredukovalo se ve stejných poměrech a některé skupiny obyvatelstva měly horší podmínky. Zvýhodnění skupin, mezi které patřili například

²³ Stream.cz: Mandelinka bramborová - Americký brouk!. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.stream.cz/uservideo/389224-mandelinka-bramborova-americky-brouk>

²⁴ Celá kniha k přečtení je umístěna online, hlavní strana viz příloha č. 2. SEKORA, Ondřej. *O zlém brouku Bramborouku*. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/galerie/bramborouk.htm>

²⁵ Přídělový systém byl prodej na lístky. Byl zaveden v roce 1939 a bez přerušení vydržel 14 let. Nejdříve byly lístky pouze za potraviny, postupně se přidaly i lístky na textil a obuv. Zrušen byl až v roce 1953.

²⁶ Paradoxní bylo, že pouhých 36 hodin před provedením reformy se prezident ke stavu stability měny vyjádřil, že měna je pevná a jakoukoli možnost provedení reformy popřel.

²⁷ JIRÁSEK, Zdeněk; ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953* aneb 50 : 1. Praha: Svítání, 1992. 164 s.

straníci KSČ, vyvolalo vlnu protestních akcí. Největší protestní akce byla v Plzni, kde s měnovou reformou veřejně nesouhlasilo více jak dvacet tisíc demonstrantů.

V dubnu roku 1953 začala cenzura tisku poté, co vláda vydala usnesení č. 17/1953 Sb. Usnesení se týkalo prověření knižních sbírek ve všech knihovnách na území státu. Tímto začala nejsilnější politicky ideologická vlna ovlivňování obyvatelstva. Začátkem srpna 1953 pak začala oficiálně svou činnost Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD).

V celém sovětském bloku nastala po smrti Stalina krize. Jedním z důvodů byla deziluze o snadném vybudování socialistického státu. Režim krizi odvrátil například změnou zahraniční politiky a kritikou negativních důsledků Stalinovy vlády. Nastala tzv. destalinizace. Na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) v únoru roku 1956 byl Stalin a jeho spolupracovníci v projevu Nikity Chruščova velmi tvrdě odsouzeni za diktátorské praktiky, vybudování kultu osobnosti a bylo přímo poukázáno na několik Stalinových zločinů. V ČSR se dlouho nereagovalo. Stalinův pomník (největší sousoší té doby v celé Evropě) dostavěný po jeho smrti roku 1955 na Letenské pláni byl zlikvidován až po sedmi letech.²⁸

Od roku 1953 začalo postupné uvolňování režimu, prezident Antonín Zápotocký kritizoval násilnou kolektivizaci. Prohlásil, že nebude bránit nikomu v opuštění Jednotného zemědělského družstva. Na základě tohoto výroku roku 1954 vystoupilo z JZD na sedmdesát tisíc zemědělců. Důležitým milníkem změn k lepšímu bylo roku 1955 ustanovení komise, zvláště tzv. Barákovy komise. Tato komise se zabývala událostmi od roku 1948 a měla prošetřit a prozkoumat procesy, které byly zpochybňovány. Došlo i k několika rehabilitacím. Bohužel ale v komisi byli i ti, kteří se dříve přímo aktivně účastnili zkoumaných procesů, a z tohoto důvodu byla komise v některých případech pouze revizní.

Uvolňování režimu skončilo 14. června 1957, kdy vedení KSČ vyhlásilo „boj proti revizionismu.“ Tato politika byla zavedena na základě povstání proti komunistickému režimu v Maďarsku ze dne 23. října 1956. Toto povstání bylo velmi krvavě potlačeno. Během několika dní byly zabity skoro tři tisíce lidí. V Československu se pronásledovanými stali všichni občané, kteří s touto událostí souhlasili i ti, kteří veřejně odporovali režimu v naší zemi.

²⁸ Pomník se začal stavět v éře největšího kultu Stalinovi osobnosti a vlády. Po odeznění kultu a jeho smrti o pomník již nikdo neměl zájem. Lidově byl nazýván „fronta na maso“, viz příloha č. 3.

V listopadu roku 1957 zemřel prezident Antonín Zápotocký a novou hlavou státu se stal první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný. Za jeho vlády se socialismus v ČSR považoval za stabilní a z větší části za vystavěný. Novotný se radoval ze socialistického vítězství.²⁹

V květnu roku 1960 prezident Antonín Novotný rozhodl o amnestii. Propuštěni byli tentokrát hlavně političtí vězni a začátkem 60. let proběhla poslední poprava z politických důvodů v Československu.

2 Kulturní politika

Situace v kultuře 50. let 20. století v mnohém kopírovala situaci ve sféře politické. Zlomový okamžik sehrál opět rok 1948. Zvláštností tohoto období je zejména nová funkce kultury, která v této době díky socialistické moci začala plnit funkci politickou. Úplně nově tedy mluvíme o pojmu kulturní politika, který je používán dodnes.

Spojení kultury a politiky se začalo formovat v Československu po vzoru Ruska již v době meziválečné. Myšlenka rovné, spravedlivé, beztřídní společnosti byla pro umělce i inteligenci vždy velmi atraktivní a přitažlivá. Cítili v myšlence beztřídnosti jakousi svobodu. Proto se některé spolky a organizace k socialistickému vzoru hlásily již před rokem 1948 zcela dobrovolně. Pro sympatizanty nového východního režimu v Československu již od roku 1925 působila Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR.

Dle Jiřího Knapíka v knize *Únor a kultura* je tzv. zakladatelské období komunistického režimu v mnohém specifické – kulturní sféře byly tehdy připisovány schopnosti a funkce, které nikdy předtím neplnila a ani objektivně plnit nemohla. Kulturní politika se tehdy stala nepokrytým nástrojem ideologické homogenizace společnosti.³⁰ Jelikož spojení kulturní politika je velmi neobvyklé, dovoluji si ještě citovat objasnění pojmu kulturní politika z téže publikace *Únor a kultura*, kdy autor dodává: „Můžeme se setkat s názorem, že „kulturní politika“ představuje v zásadě nesmyslné slovní spojení, protimluvy, popř. eufemismus z dob komunistické totality, zastírající ideologicky regulační a restriktivní zásahy v kulturním a uměleckém životě.

²⁹ Tím bylo myšleno zlikvidování smostatných složek podnikatelů a soukromého vlastnictví v ČSR.

³⁰ KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětzace české kultury 1948–1959*. 1. vydání. Praha: Libri, 2004. s. 9.

Domnívám se však, že zmíněným pojmem lze obecně poměrně přesně vystihnout systém politických zásahů do života kulturních institucí, vytváření podmínek pro uměleckou tvůrčí činnost i chování společnosti, který odpovídá charakteru určitého režimu. Tuto definici lze použít i pro výklad poúnorového vývoje v Československu.³¹

V kulturní sféře po převratu v únoru roku 1948 došlo k přetrhání vazeb se západní Evropou a Spojenými státy americkými. Celé Československo bylo postupně režimem násilně orientováno k sovětskému vzoru.

Na kulturní dění v Československu měly hlavní vliv ministerstva, zvláště ministerstvo školství a ministerstvo informací. Tato ministerstva měla ve svých čelech Václava Kopeckého a Zdeňka Nejedlého. Kopecký plně zodpovídal za ministerstvo informací, ze kterého se stala instituce ovládající většinu veřejného kulturního dění v tehdejší republice. Pod jeho kompetence spadal například rozhlas, státní filmová produkce, veřejná lidová zábava a propagace veškerého umění. Ministerstvo informací se nově (již 28. února) stalo institucí zodpovědnou i za lidové knihovny, které dříve spadaly pod ministerstvo školství. „Převedení pod mimořádně vlivný rezort ukazovalo, že nový režim přikládá lidovému knihovnictví značný význam a že se jeho úkoly budou stále více posouvat k oblasti osvěty, výchovy či dokonce propagandy.“³²

Politické prvky od té doby byly vysledovatelné prakticky v každém kulturním odvětví. Kultura byla doslova v „kleštích politiky.“³³

3 Krátká historie literární cenzury do roku 1948

„Jaro 1945 přineslo novou naději. Vydržela, tak jako za Josefa II., pouze tři roky. Březen 1848 s prvním trvalejším zrušením cenzury byl vystřídán únorem 1948. Ocitli jsme se tam, kde jsme byli více než před sto lety.“³⁴

(Dušan Tomášek)

³¹ Tamtéž, s. 9.

³² ŠAMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 33.

³³ KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1959*. 1. vydání. Praha: Libri, 2004., s. 67.

³⁴ TOMÁŠEK, Dušan. *POZOR, CENZUROVÁNO! aneb Ze života soudružky cenzury*. Vydání 1. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994., s. 7.

Historie cenzury sahá hluboko. Od počátku zaznamenávání písemných znaků na hliněné tabulky nebylo vždy žádoucí, aby všechen text byl čten a vnímán širším obecnstvem. První zmínky na našem území „(...) jsou spojovány s vlivem Johna Wycliffa v Praze začátkem 15. století. Na papežův příklad požadoval pražský arcibiskup v roce 1410, aby přinesli majitelé knih od Johna Wycliffa tyto tituly do jeho úřadu na kontrolu.“³⁵ Jak uvádí v úvodu knihy *POZOR CENZUROVÁNO! aneb Ze života soudružky cenzury* Dušan Tomášek, velký spád cenzura nabrala s počátkem vynálezu knihtisku. Knih tisk v Evropě vynalezl roku 1444 zlatník Johannes Gutenberg. Netrvalo dlouho od uvedení tohoto vynálezu a první hodnostáři, v čele s církví, pocítovali ohrožení a začali vymýšlet, jak svobodu strojově tištěných slov omezit. Hrozilo velké nebezpečí. Distribuce knih se zrychlila a zároveň byly knihy levnější, tedy dostupnější pro všechny. „(...) v roce 1486 – tedy pouhých 42 let po Gutenbergově vynálezu – zřizuje arcibiskup moravský místní cenzurní úřad.“³⁶ Hodně cenzurní praxe pomohli nastavit papežové – roku 1492 vydal papež Alexandr IV. první oficiální cenzurní pokyny, roku 1501 představil papež Alexander I. bulu, která vyžadovala, aby knihy ještě před tiskem byly odevzdány biskupům ke kontrole, papež Lev X. roku 1515 podpořil cenzuru další bulou a ještě po polovině téhož století (roku 1557) papež Pavel IV. sestavil první seznamy zakázaných knih. Těmto seznamům se dodnes říká seznamy zakázané literatury (latinsky *Index librorum prohibitorum*). Obecně tyto seznamy obsahují soupis publikací, které by mohly ovlivňovat myšlení a chování lidí, dle prohibitorů, *nevhodným* způsobem.³⁷ Omezení tedy byla ze strany církve, ale i necírkevních hodnostářů (šlechta), což vedlo například ke známému pálení knih ve středověku. „Ostatně nebylo to nic neobvyklého, či překvapivého, pokud uvážíme, že už předtím stejným způsobem církve i světská moc nakládaly s lidmi.“³⁸

Indexy prohibitorum začaly být populární. „Roku 1562 jmenoval Tridentský koncil komisi, která sestavila seznam zakázaných knih. Tento soupis měl být používán ve všech katolických zemích. Bylo rozhodnuto, že před vydáním knihy musí autoři v

³⁵ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část první: Do Bílé Hory. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980804e.html>

³⁶ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor, cenzurováno!: aneb Ze života soudružky cenzury*. Vydání 1. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994., s. 5.

³⁷ Tamtéž, s. 6-7.

³⁸ Tamtéž, s. 6.

každé diecézi předložit dílo cenzuře ve dvou kopiích. Cenzurní úřad si jednu kopii ponechal, aby mohl po vydání knihy ověřit, že byly doporučované změny provedeny.³⁹

Cenzuru prováděly na našem území pro církve především univerzity. Zakázán byl u nás prodej a tisk kacířské literatury, omezení a pokutování byli tiskaři.⁴⁰ Jednou ročně byly prověřovány sklady všech knihkupců, se svou Kronikou českou měl problémy i Václav Hájek z Libočan a vlastní cenzurní komisi si vytvořila i Jednota Bratrská.

Cenzuru prováděly církve i z důvodu zatajení informací o své konkurenci v boji o věřící. „V Čechách spolu soutěžilo o vliv mezi obyvatelstvem několik církví: katolická církev, utrakvističtí husité a zakázaná protestantská církev „Jednota bratrská.“ (...) Protestantská i katolická strana tiskla pomlouvačné kramářské balady a obrázky, útočící na jejich náboženské protivníky.“⁴¹ Po bitvě na Bílé hoře (1620) byly Čechy přímo podřízeny habsburské absolutistické moci. Kdo odmítl přejít na katolickou církev, musel odejít ze země. „Český národ, který byl z devadesáti procent protestantský, byl podroben intenzivní rekatolizaci. (...) V roce 1621 převzali jezuité veškerou cenzuru všech knih, vydávaných v Čechách i dovážených ze zahraničí. Také ovládli pražskou univerzitní tiskárnu, kterou využívali pro tisk vlastních knih. Značný počet tiskáren na venkově byl uzavřen. Mladí lidé byli odrazováni od psaní knih, protože „nové knihy neobsahují žádné nové informace, pouze znovu uspořádávají obsah starých knih.“ Od této doby jezuité plně kontrolovali veškeré vydavatelství knih. Bylo vydáno několik ustanovení na potlačování nekatolické literatury. Podle nařízení z 10. dubna 1628 měli všichni lidé v Čechách povinnost předložit knihy, které vlastní, na prozkoumání místnímu faráři. Dne 10. května 1628 bylo vydáno nařízení, že nekatolické knihy mají být buď spáleny, nebo odevzdány do knihoven. „Žádný člen jezuitského řádu nesměl číst zakázané knihy. Výjimečně obdržel malý počet jezuitských misionářů zvláštní povolení číst nekatolické knihy, aby bylo možno efektivněji bojovat proti „kacířství“. Od roku 1648 museli členové jezuitského řádu předem žádat nadřízené

³⁹ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část první: Do Bílé Hory. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980804e.html>

⁴⁰ Silnější cenzura, založená na německém vzoru, byla v Čechách zavedena v roce 1548. Tiskaři nesměli tisknout nic bez předběžného svolení úřadů. Tiskařovo jméno muselo být uvedeno ve všech publikovaných titulech. Tiskaři, kteří tohoto nařízení neuposlechli, mohli být pokutováni až částkou 500 zlatých a jejich firma mohla být uzavřena. V Praze byla ustavena cenzurní komise, která se především zabývala politickými publikacemi. Náboženské publikace cenzurovaly katolická a utrakvistická konsistoř. Počet tiskáren v Čechách byl omezen na minimum. ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část první: Do Bílé Hory. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980804e.html>

⁴¹ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část první: Do Bílé Hory. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980804e.html>

o povolení napsat knihu. Úřady zhodnotily navrhované téma a rozhodovaly také o tom, zda má autor pro napsání knihy řádné předpoklady.⁴²

Na konci 16. století byly jezuitské cenzuře podrobeny i knihy, které vydávali pražští židé v hebrejštině. Jezuité byli přesvědčeni, že i židovské knihy obsahují kacířské myšlenky. Na počátku 17. století zabavili z židovských synagog, škol, ale i ze soukromých příbytků několik tisíc knih a na důkaz své teorie přeložili knihu z hebrejštiny do latiny.

„Docházelo k častým konfliktům mezi náboženskými a světskými úřady ohledně cenzurní jurisdikce. V roce 1707 rozhodl císař Josef I. (1705–1711), že cenzuru knih bude nadále provádět stát, nikoliv katolické duchovenstvo. V roce 1715 vyšlo vládní nařízení, zakazující vydávání a rozšiřování veškerých satirických knih, traktátů i obrázků. Oficiálně nepovolené tiskárny měly být uzavřeny. Tiskárny směly pracovat pouze v univerzitních městech a v městech, kde sídlily vyšší úřady.“⁴³

Aktivisté se naštěstí nedali a knihy pašovali, tiskli je v zahraničí a využívala se i fiktivní publikační místa, čímž obcházel cenzurní omezení.

Dalším významným milníkem byl nástup císařovny Marie Terezie na trůn. Za její vlády (...) „se rakouský stát pokusil vzít cenzuru knih plně do vlastních rukou. V roce 1741 bylo rozhodnuto, že by mělo být dovoleno i světským učitelům na univerzitě provádět cenzuru knih. Z praktického hlediska to nevedlo k žádným změnám, neboť instituce vysokého učení plně ovládali jezuité. V roce 1750 nařídila Marie Terezie, aby byly od nynějška katolické publikace předkládány státní cenzuře. Zároveň měly být i nadále podrobovány zkoumání církevních úřadů. V roce 1749 byl zakázán podomní obchod s knihami. V roce 1750 bylo rozhodnuto, že obchodníci, dovážející podezřelé knihy ze zahraničí, mají být trestáni trestem smrti a konfiskací majetku. Ve všech zemích rakouského mocnářství byly vytvořeny státní cenzurní komise.“⁴⁴

„V roce 1759 byla říšská cenzurní komise sloučena s dvorskou vědeckou komisí. Od té doby byly knihy hodnoceny na základě pevných zásad.“⁴⁵ Tento krok vedl k oslabení moci církve a cenzorů, kteří pracovali jednotlivě. Bylo dokázáno, že jezuité cenzuru manipulovali, dokonce i k vlastnímu obohacení. Jednotlivci i duchovenstvo

⁴² ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část druhá: Do osvícenství. [online]. [cit. 2013-07-25].

Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980805c.html>

⁴³ Tamtéž, část druhá.

⁴⁴ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část druhá: Do osvícenství. [online]. [cit. 2013-07-25].

Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980805c.html>

⁴⁵ Tamtéž, část druhá.

byli nově povinni předkládat materiály komisi a rozhodnutí o zákazu knihy muselo být rozhodnutím celé komise.

Jisté uvolnění situace a zrušení nebo úprava některých nařízení přišly s novým panovníkem. Josef II., syn Marie Terezie, pečlivě sledoval cenzurní vývoj na svém území. Roku 1781 zrušil regionální cenzurní komise a jmenoval novou ústřední cenzurní komisi, která měla sídlo ve Vídni. Dle nových zásad bylo opět povoleno vydávání vzdělávacích a vědeckých prací, které byly založeny na faktech. Opět byla povolena protestantská literatura. Pokud někdo měl věcné argumenty, mohl kritizovat dokonce i držitele moci. Zakázal literaturu založenou na pověrách a publikace, které zesměšňovaly bez věcného podkladu náboženství a stát. Zakázal publikace od šarlatánů a léčitelů, které by mohly být nespolehlivé. Zrušena byla i zásada, dle které některé zakázané publikace mohly být zpřístupněny určité složce obyvatel (například duchovním).

V rámci reformy došlo dokonce i k rehabilitaci některých publikací. „Staré seznamy zakázané literatury byly znovu zkoumány a mnoho titulů bylo z nich uvolněno. Bylo zavedeno právo na odvolání: ti, jimž se nelíbilo rozhodnutí cenzurní komise, měli právo se odvolat k jinému cenzorovi, anebo k samotnému císaři. Cenzura byla odebrána z rukou duchovenstva. Podomní obchod s knihami byl znovu povolen. Dovážené knihy se už nemusely odesílat do Vídně, ale celní úřady je posílaly do kanceláře regionálního hejtmána. (...) Tiskaři měli právo začít tisknout knihy dříve, než dostali povolení knihu vydat.“⁴⁶

Tato liberální opatření podstatně podpořila vznik knih psaných a vydávaných v Českých zemích. Někteří autoři díky mohutnému nárůstu publikací knih začali psát česky. V letech 1780–1790 v Českých zemích vzniklo více knih než za předchozích osmdesát let a v Praze začal vycházet roku 1782 i periodický tisk v českém jazyce.

Bohužel, se smrtí panovníka (1790) přišla i částečná smrt liberálního režimu a návrat k „tradicím.“ Na trůn nastoupil císař František I. a zavedl absolutistický policejní stát. Roku 1795 byl vydán nový cenzurní zákon a již se nešlo odvolat proti cenzurnímu rozhodnutí. Císařským dekretem bylo zakázáno otvírání nových knihoven na venkově a roku 1798 bylo zakázáno vystavování literárních časopisů a letáků na veřejnosti. Muselo být zavřeno mnoho menších čítáren a knihoven, jejich existence bohužel pozbyla smysl. Novým seznamem zakázaných knih bylo více jak dva tisíce knih opět

⁴⁶ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část druhá: Do osvícenství. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980805c.html>

represivně cenzurováno. Nové knihovny bylo možno zakládat pouze ve velkých městech, kde byly pod kontrolou cenzurních úřadů. Nová tiskárna směla nahradit pouze zanikající, počet tiskáren již nesměl být navyšován.

Roku 1918 vznikla samostatná Československá republika. Toto státní zřízení trvalo prakticky až do začátku Druhé světové války. „Článek 113 československé ústavy z roku 1920 uvádí výslovně, že „svoboda tisku stejně jako právo na pokojné shromažďování je zaručeno. Proto je v zásadě nepřípustné podřizovat tisk předběžné cenzuře.“ Článek 116 československé ústavy z roku 1920 konstatuje, že „listovní tajemství je zaručeno.“⁴⁷ Lidé se mohli svobodně projevovat, a tak kultura v tomto meziválečném období jen vzkvétala.

Ve stejném roce, ve kterém se dostal Hitler k moci (1933), dostaly soudy novou kompetenci. Měly právo si vynutit v ospravedlnitelných případech publikaci tiskových oprav. „Periodické publikace, které vycházely častěji než třikrát za týden, byly (...) nuceny tisknout, zadarmo, bez zkracování a bez vsuvek, na straně 1 či 2, oficiální a prezidentská prohlášení až do délky 800 slov. Časopisy, které tiskly reklamu, měly povinnost zveřejňovat oficiální vládní vyhlášky za běžné reklamní ceny. (...) Distribuci některých cizích novin, periodik a knih mohlo zakázat československé ministerstvo vnitra.“⁴⁸

Existující – represivní cenzuru do září 1938 prováděla prokuratura a tiskové oddělení české vlády. Tiskoviny byly zabavovány, stahovány z oběhu nebo ničeny na návrh okresních úřadů a policie až po svém vydání. Tyto cenzurované publikace bylo možno vydat znovu, jen na místě „závadného“ textu bylo bílé místo s poznámkou, že původní text byl oficiálně zakázán.

Se záříjovou mobilizací roku 1938 přišly opět horší časy. Byla vytvořena nová vládní organizace s názvem Ústřední cenzurní komise. Komise měla na starosti preventivní (předběžnou) cenzuru a řídilo ji ministerstvo vnitra. Komisi neunikly periodické i neperiodické publikace, zaměřila se i na divadelní a filmová představení, telefonní hovory, telegramy a rozhlas. Pracovníci komise pracovali i v tiskárnách, kde se jim musely předkládat veškeré archové obtahy, které posílali na schválení přímo do ústřední komise.⁴⁹ Cenzoři měli za úkol zadržet všechny informace, které by mohly

⁴⁷ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část čtvrtá: Do roku 1945. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980807c.html>

⁴⁸ Tamtéž, část čtvrtá.

⁴⁹ Obtah byl otisk stránky připravené do tisku. Dnes už tento termín prakticky zanikl, protože náhled stránky si zobrazíme v počítačích, či na tiskárnách.

„poškodit stát.“ Koncem roku 1938 vláda rozhodla, že skryje i bílá místa ve znovu vydaných publikacích. Nikdo ze čtenářů se již nedozvěděl, že na tomto místě bylo něco vymazáno.

Na jaře roku 1939 proběhla okupace Československa Hitlerovým Německem. Dne 15. března byla vytvořena ústřední tisková služba, která spadala pod tiskový odbor úřadu vlády. Zaměstnanci této organizace pracovali v redakcích jednotlivých periodických tisků a původní šéfredaktoři od nich dostávali podrobné instrukce, co a jak smějí psát. Tito našeptávači z nacistických řad využívali periodický tisk plně k propagandistickým účelům. „Úkolem kulturního oddělení tiskového odboru bylo zkoumat nové tituly určené k vydání. Kulturní oddělení také vypracovávalo seznamy „škodlivé a nevhodné literatury a hudby.“ (...) Od roku 1941 bylo úkolem tohoto úřadu řídit českou literaturu a kulturu tak, aby to sloužilo zájmům nacistického Německa. V roce 1942 se stalo kulturní oddělení součástí ministerstva lidové osvěty a zaměstnávalo 84 osob.⁵⁰

Německý antisemitismus se projevil i na nově zveřejněných seznamech zakázaných knih. Byl zakázán tisk děl židovských a položidovských autorů i bez záznamů v prohibičních seznamech. Seznamy obsahovaly publikace, které odporovaly zájmům nacistického Německa. Německá cenzura byla rasistická, anitikomunistická a zaměřená proti demokracii.

Roku 1940 bylo úředně nařízeno uzavřít sedmdesát procent menších knihkupectví. „Seznam literatury, zakázané na území Čech a Moravy, datovaný 30. září 1940, obsahoval 1352 českých a zahraničních autorů a 1894 titulů. Dne 30. dubna 1941 byl vydán dodatek zahrnující dalších 163 zakázaných spisovatelů a 184 zakázaných knih. Zakázána byla celková produkce osmi českých nakladatelství.“⁵¹

Éra rozsáhlých prohibicí pokračovala. Opět se pálili lidé i knihy.⁵² Byly vydány ještě rozsáhlejší prohibiční seznamy. Snížil se počet nových publikací.

Nejrozsáhlejšími seznamy zakázaných knih té doby v Německu, Čechách a na Moravě se staly soupisy zakázaných knih z 30. září 1942 a z 31. března. Tentokrát seznamy obsahovaly přibližně deset tisíc knižních titulů, periodik a kalendářů.

Většina těchto zakázaných knih byla opravdu hozena do stoupy nebo zničena jiným způsobem. Našla se naštěstí i česká nakladatelství, která některé vzácné knihy

⁵⁰ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část čtvrtá: Do roku 1945. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980807c.html>

⁵¹ Tamtéž, část čtvrtá.

⁵² Narážka na koncentrační tábory a spalování mrtvol židovského obyvatelstva.

zachránila. Knihy byly důkladně schovány nebo dokonce zazděny do skladů.

Naděje přišla s osvobozením. Již v květnu roku 1945 bylo vyhlášeno zrušení cenzury v Československu. Bohužel tato naděje na „svobodu slova a tisku“ trvala pouze necelé tři roky. Historie se stále opakuje. Po převratu komunistické strany v únoru roku 1948 se s cenzurními omezeními začalo pracovat znovu.

Problematika historie cenzury zahrnuje mnohem více souvislostí. I když se tato část může zdát delší, k účelům této práce uvádím pouze důležité milníky. Z tohoto důvodu k dalšímu studiu doporučuji *Historii cenzury v Čechách* šéfredaktora Jana Čulíka, publikovanou na několik částí v *Britských listech*, ze které jsem čerpala. Obecný výčet problematiky ničení knih je velmi srozumitelně popsán v nové publikaci *Obecné dějiny ničení knih*, která vyšla roku 2012 v nakladatelství HOST Brno.⁵³

⁵³ BAÉZ, Fernando, *Obecné dějiny ničení knih*. Vydání 1. Brno: HOST, 2012. 604 s.

II Nástroje ideologie aneb „inženýři lidských duší“

„Vytvořte veliká mistrovská díla velikého ideového a uměleckého obsahu! Buďte nejaktivnějšími organizátory přetváření vědomí lidí v duchu socialismu! Buďte na předních pozicích bojovníků za beztrždní, socialistickou společnost!“⁵⁴

(A. A. Ždanov, Moskva, 1934)

Vzhledem k politickým událostem v únoru roku 1948 si Komunistická strana Československa (KSČ) začala pomalu, ale jistě upevňovat pozici i pomocí nástrojů ideologických. Snaha byla tak progresivní a systematická, že obsáhla oblast politickou, kulturní, a dokonce i osobní život obyvatelstva. Komunističtí hodnostáři se snažili přetvářet myšlení a chování populace nejrůznějšími prvky.

Běžně se cenzura dělí na preventivní a represivní, čerpa předběžnou a následnou. Větší dopad má ta předběžná. Následná pouze zpětně reguluje, co už mohl někdo vidět. Předběžná nevhodné informace mezi obyvatele nepustí vůbec.

Dle svého uvážení jsem si k problematice nejen cenzury, ale obecně modelování obyvatelstva, vytvořila vlastní systém, který jsem pojmenovala *Nástroje ideologie*. Tyto kategorie jsem dále rozdělila na nástroje konstruktivní a nástroje destruktivní.

Nástroje konstruktivní povahy znamenají, že KSČ se snažila vytvářet, budovat a nabízet obyvatelstvu možnosti a systémy, které byly lidem předkládány s účelem pozměnit myšlení a chování civilních obyvatel. Jednalo se například o vštěpování nových znalostí, podporu tisku knih, distribuci „vhodného vzdělání“ i do tehdy neobvyklých zařízení a oblastí, vyhlašování soutěží a zakládání čtenářských kroužků.

Na druhé straně můžeme nalézt i nástroje destruktivní. Ty naopak již zavedené systémy a vytvořené kulturní soubory účelně a velmi systematicky ničily.

Nástrojů bych našla mnoho, řadila bych k nim například i Československý rozhlas, což bylo velmi vlivné mocenské médium v kompetenci ministerstva informací.

⁵⁴ Sorela.cz: A. A. Ždanov - O nejpokrokovější literatuře světa. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=16>

Zakládaly se všemožné kroužky a svazy, ale v tomto výčtu se omezují na výčet mnou vybraných ideologických prvků, které se přímo týkaly literatury.

4 Bud'te inženýry lidských duší!

Začneme pátráním, kde se vlastně zvláštní slovní spojení „inženýr lidských duší“ vzalo. Toto označení se začalo veřejně používat po roce 1934. Pochází přímo od samotného Stalina: „Potřebujeme inženýry, kteří konstruují vysoké pece, a potřebujeme inženýry, kteří sestavují automobily, traktory. Avšak ne méně potřebujeme také inženýry, kteří dovedou konstruovat lidské duše; vy, spisovatelé, vy jste inženýry, kteří konstruují lidské duše.“⁵⁵

V srpnu téhož roku se v Moskvě konal První všesvazový sjezd spisovatelů, na kterém vystoupil soudruh Alexandr Alexandrovič Ždanov s projevem na téma Nejpokrokovější literatura světa. V něm nabádal soudruhy z řad spisovatelů, aby začali tvořit dle nového vzoru. Odkazoval na Stalinova slova a dal účastníkům návod, jakým směrem se dále v tvorbě ubírat.

„Být inženýry lidských duší, to znamená aktivně bojovat za kulturu jazyka, za kvalitu děl. Naše literatura dosud neodpovídá požadavkům naší doby. Slabiny naší literatury jsou odrazem opozdilosti ve vědomí za ekonomikou, již ovšem trpí i naši spisovatelé. A právě proto je neúnavná práce na sobě, na svém ideovém vyzbrojení v duchu socialismu onou nezbytnou podmínkou, bez níž sovětská spisovatelé nemohou přetvářet vědomí čtenářů a tím právě být inženýry lidských duší.“⁵⁶

Literární funkce estetická se stala podřadnou. Důležitější a prioritní byla od té doby funkce persvazivní. (...) „Literární dílo mělo na prvním místě přesvědčovat, získávat nové stoupence komunistické budoucnosti, literatura měla mobilizovat obyvatele, aby s nadšením bojovali za nový svět, měla být zbraní v boji za lepší budoucnost.“⁵⁷

⁵⁵ Ústav pro studium totalitních režimů: Ferda mravenec ve službách ideologie – historický kontext. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-historicky-kontext>

⁵⁶ Sorela.cz: A. A. Ždanov - O nejpokrokovější literatuře světa. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=16>

⁵⁷ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 13.

Inženýři duší vyhráli. Knihy, které tuto definici nesplňovaly, nebyly již chápány jako literatura a musely být vyloučeny z knihoven. Podstatná část skončila ve stoupě.

5. Nástroje ideologie chronologicky

Ideologické nástroje, které jsem vybrala, na sebe tematicky či chronologicky navazují. Z tohoto důvodu jsem je před rozdělením do skupin ještě dle doby vzniku seřadila:

- Rozmetávání sazeb – již od vynálezu knihtisku
- Socialistický realismus – u nás doporučen v dubnu 1948
- Jiráskovská akce – 10. 11. 1948
- Lokální akce – prosinec 1948
- Pracující do literatury – 1. 5. 1949
- NERČ - červen 1949
- Fučíkův odznak – říjen 1949
- Kontrola denní korespondence – přibližně od počátku 50. let
- HSTD – oficiální zahájení 1. 8. 1953
- Pošta Praha 120 – zahraniční zásilky – 1. leden 1958

6 Nástroje ideologie konstruktivní

Nástroje konstruktivní řadím před destruktivní, jelikož s nimi režim opravdu začal dříve. Nedlouho po převratu si začala strana modelovat českou populaci. Internet, a dokonce ani televize po převratu (v Československu až od roku 1953) ještě neexistovaly, takže kniha byla jasným objektem zájmu. Mezi nástroje konstruktivní řadím akce celorepublikové, lokální i ideologickou metodu.

Komunistická ideologie byla velmi dobře promyšlena. Vychovávala si z řad civilního obyvatelstva jak odběratele vhodné literatury, tedy „čtenáře,“ tak i dodavatele, které zastupovali noví „spisovatelé“ z řad studentů i dělníků. Již píšící, profesionální spisovatelé, kteří byli aktivní v Komunistické straně Československa (KSČ), začali

nově publikovat díla pod vlivem metody socialistického realismu. Tímto krokem taktéž přispívali k podporování ideologie a ovlivňování smýšlení populace. Jmenovitě například Vítězslav Nezval, který se díky své přeorientaci na ideologickou poezii stal dokonce mezinárodně známým umělcem východního bloku.

V konstruktivních nástrojích jsou uvedeny mnou vybrané prvky k modelaci člověka. Byly samozřejmě i jiné snahy o rozšíření ideologie. Nic nebylo ponecháno náhodě. Komunističtí knihovníci například pomáhali čtenářům i s asistovaným výběrem knih a byl předělán celý čtenářský katalog. Marxističtí klasici byli samozřejmě vždy až na prvním místě.

6.1 Jiráskovská akce

Socialisticky využitelné vzory se hledaly i v historii. I přes to, že byl Jirásek již téměř dvacet let po smrti (zemřel 12. 3. 1930) a nemohl tedy již dále tvořit, stal se v jistém období nejpropagovanějším autorem.

Pro novou interpretaci jeho díla bylo zejména využitelné Jiráskovo pojetí dějin, ve kterých spatřoval jako úhlavního nepřítele Slovanů germánské národy a jako vrcholy české historie viděl husitství a národní obrození.

„Jiráskovská akce byla jedním z kroků komunistického režimu, který se měl podílet na přetváření vědomí lidí. Směřovala k masovému rozšíření Jiráskova díla a tím měla též nahrazovat tvorbu některých tehdy oficiálně nepřijatelných autorů. Jiráskova tvorba se měla stát vzorem, normou. (...)“⁵⁸

Tuto akci vyhlásil sám Klement Gotwald dne 10. listopadu 1948 na Pražském hradě. Účastili se i Zdeňek Nejedlý a Václav Kopecký. Angažovala se tedy i ministerstva. Prezident akci kladl tak velký význam, že roku 1951 sám vydal publikaci s názvem *Klement Gottwald o Jiráskovi*.

„Do roku 1951 mělo být v nákladu padesát tisíc kusů vydáno 32 svazků Jiráskova díla. Vydání mělo být kvalitní, doplněné Alšovými ilustracemi, ale zároveň

⁵⁸ BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2003., s. 153.

přístupné lidovému čtenáři. Akci šlo především o masový rozsah, Jirásek se měl stát nejčtenějším českým autorem, skutečným národním klasikem.⁵⁹

Jiráskovská akce byla doprovázena dalšími aktivitami. Byly uváděny Jiráskovy divadelní hry, adaptace próz, stavěly se Jiráskovy sochy, bylo vybudováno i Jiráskovo muzeum v Praze. Díky nedostatku papíru na tisk jeho díla byly organizovány školní sběry. Byl založen i Jiráskův fond, do kterého obyvatelstvo přispělo více než patnácti miliony korun.

6.2 Fučíkův odznak

Fučíkův odznak (FO) bylo ocenění, které souviselo s institucemi, které se nazývaly čtenářské kroužky. Československé čtenářské kroužky byly inspirovány sovětskými čtenářskými kroužky z dvacátých let dvacátého století v Rusku. Fučíkův odznak, jak již název napovídá, byl kovový odznak s vyobrazením „národního hrdiny“, komunistického novináře a spisovatele Julia Fučíka v rudé pěticípé hvězdě s nápisem: „Lidé, bděte!“⁶⁰ Oceněním, v podobě odznaku, se mohli pyšnit ti, kteří splnili odbornou zkoušku jedné z největších propagandistických akcí počátku padesátých let. „V létě 1949 připravil sekretariát Ústředního výboru Československého svazu mládeže (ÚV ČSM) masovou akci, která si oficiálně kladla za cíl vést mladou generaci k četbě hodnotné krásné i politické literatury, zvýšit její vzdělanost a probudit v ní ambici stát se „uvědomněnými budovateli socialismu.“ Komunistický režim touto akcí podnikl další významný krok k vytvoření „socialistické kultury“ tím, že mládeži předkládal k četbě na jedné straně literaturu zpolitizovanou a líčící přednosti komunistického systému (...), na straně druhé českou klasickou literaturu, která prošla sítím ideologické revize. Spoučasně s tím poskytoval i interpretační klíč k této četbě.“⁶¹ Interpretačním klíčem byla publikace s názvem *Jak získám Fučíkův odznak* a brožurka *O práci čtenářského kroužku*. Tyto publikace byly vydány roku 1950 sekretariátem ÚV ČSM. Akce Fučíkův odznak byla oficiálně vyhlášena začátkem října 1949.

⁵⁹ Ústav pro studium totalitních režimů: Jiráskovská akce. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/jiraskovska-akce>

⁶⁰ Příloha č. 4.

⁶¹ KNAPÍK, Jiří; FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. Svazek I. 1.* Vydání. Praha: Academia, 2011., s. 333.

Pro získání Fučíkova odznaku jste jako uchazeč museli splnit podmínky: „přečíst celkem jedenáct knih z předepsaného výběru: dvě odborné knihy, související s povoláním či přípravou na uchazečovo povolání, dale tři politické knihy (*Klement Gottwald mládeži*, *Ústava 9. května* a *Lenin, Stalin, Kalinin mládeži*), román Aloise Jiráskova *Proti všem* (zde Fučíkův odznak navazoval na „jiráskovskou akci“), dvě z pěti předepsaných próz (vybírat bylo možné z Fučíkovy *Reportáže na oprátce a V zemi, kde zítra znamená již včera*, Jilemnického *Vítr se vrací*, Olbrachtovy *Anny proletářky* a *Sirény* Marie Majerové), dvě básnické sbírky (z předepsaných Nerudových *Zpěvů pátečních*, výboru *Volker pracujícím*, Bezručových *Slezských písní* a výboru S. K. Neumanna *A hrdý bud'*) a jeden sovětský román (na výběr měl uchazeč Fadějevovu *Mladou gardu* (...), *Jak se kalila ocel* Nikolaje A. Ostrovského a *Příběh opravdového člověka* Borise Polevého). Uchazeči měli rovněž zhlédnout pět filmů (z toho tři sovětské).“⁶²

Ten, kdo před komisí prokázal, že se v této problematice dostatečně orientuje, se po složení zkoušky stal nositelem odznaku. Zároveň s odznakem obdržel Průkaz pro nositele Fučíkova odznaku. V tomto průkazu byl popsán smysl celé akce: „Nosit Fučíkův odznak znamená milovat horoucně vlast a svou lásku projevovat prací pro ni a odhodláním bránit ji i s nasazením vlastního života; milovat Sovětský svaz a pomáhat boji pracujících celého světa za mír a socialismus; cítit se hospodářem ve své vlasti, být úderníkem, zlepšovatelem, členem JZD, nejlepším studentem, snažit se o ovládnutí vědy a techniky; učit se, toužit po vědě, milovat knihu, která je nejlepším přítelem člověka; milovat život, věřit v radostnou budoucnost lidstva a umět se za ni bít, být nadšeným, obětavým, skromným, hrdým a věrným občanem lidovědemokratické vlasti.“⁶³

V návaznosti na tuto akci byly vytvářeny i dobové kluby, které navštěvovali držitelé odznaků, kteří se nazývali Fučíkovci. Držením odznaku nositelé prokazovali své aktivní členství v Československém svazu mládeže (ČSM).

Fučíkův odznak byl motivací však nejen pro mládež. Čtenářské kroužky se zakládaly ve státních podnicích a dokonce i na vojenské půdě.

⁶² KNAPÍK, Jiří; FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. Svazek I.* 1. Vydání. Praha: Academia, 2011., s. 333.

⁶³ BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století.* 1. vydání. Jinočany: H&H, 2003. s. 187.

6.3 Pracující do literatury

Totalitní režim v Československu byl tak dokonalým systémem, že se snažil i o dohled nad volným časem lidí. Pro režim nebyl problém vytvořit akce, do kterých dokonce sami lidé s nadšením posílali svá umělecká díla. Prostředkem jim bylo organizování uměleckých soutěží. Některé byly i honorovány. Tento trend byl opět převzat od Sovětského svazu. Soutěží byly desítky, ovšem akce *Pracující do literatury* byla od počátku prezentována odlišně. Byla komunikována jako opravdu rozsáhlá akce a měla záštitu ministerstva informací a osvěty. Soutěž byla vyhlášena dne 1. května 1949 a jejím úkolem bylo najít nové literární talenty.

Důraz byl kladen hlavně na téma. Byla to „neanonymní soutěž na povídku nebo verše s náměty údobí dvouletého plánu a z prvního roku pětiletky. Práce mají především čerpat z velkého pracovního úsilí našeho lidu, z jeho politického růstu, z nového radostnějšího společenského i rodinného života, z velikých sociálních vymožeností, jako je například národní a hornické pojištění.“⁶⁴

Jak napovídá název, byla tato akce zaměřena na rekrutování pracujících. Ovšem vymezení tématu „ukazovalo, že se nejednalo primárně o akci, jež má pomoci začínajícím spisovatelům a básníkům, ale o vyhledávání autorů oslavujících stav tehdejší společnosti a legitimizující existenci totalitního režimu.“⁶⁵

Ceny byly hmotné. Jako motivace autorům mohla také posloužit vidina zveřejnění vítězných děl ve zvláštním literárním sborníku.

Smutné je konstatování, že se předem předpokládalo, že díla nebudou mít valnou literární hodnotu. Z tohoto důvodu se autorům neslibovalo předem žádné samostatné oficiální vydávání publikací.

6.4 Lokální akce

Za nejvýznamnější lokální akci svého druhu se dá označit Tuchlovické hnutí. Nebyla to akce první, ale svým přesahem ostatní lokální snahy zastínila. Tuchlovické hnutí by se dalo vyjádřit personifikací „kniha jde za čtenářem.“ Byl to velmi specifický

⁶⁴ BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2003. s. 232.

⁶⁵ Tamtéž, s. 232.

počin, jehož inspirace se dá charakterizovat známým a starým příslovím s dobovou obměnou: „*Když nejde hora k Mohamedovi, musí jít Mohamed k hoře. Nejdou-li čtenáři za knihovnou, půjde kniha za čtenářem.*“⁶⁶

„Snahy o plánování četby, metodické návody pro práci s knihou i pokusy o manipulaci čtenářské volby měly jedno společné – zůstávaly uzavřeny v prostoru veřejného zařízení, jež svým způsobem knihovníkovi patřilo a jehož správu měl v popisu práce. Tím se však snahy o transformaci čtenářů nutně omezovaly pouze na tu část populace, která knihovnu navštěvovala. Pro totalitní kulturní model, který usiloval o integraci a ovládnutí každého jedince je příznačné, že se nakonec objevil pokus tuto hranici prolomit a vykročit mimo budovu knihovny.“⁶⁷

Název akce nesla dle obce Tuchlovice u Slaného. Zdejší knihovnická rada si po místní výstavce knih na konci roku všimla, že ne všechny rodiny knihovnu navštěvují. Na základě tohoto zjištění tedy začali hledat cesty, jak situaci změnit. Dojednali spolupráci s místním Československým svazem mládeže a tamní střední školou. Mládež začala obcházet rodiny, které knihovnu nenavštěvovaly, a aktivně jim nabízela knihy. Prvním výsledkem bylo meziměsíční navýšení čtenářů o sto procent.

„Tuchlovické hnutí však nemělo pouze získávat nové čtenáře. Tento způsob distribuce představoval další možnost, jak ovlivnit výběr knih, respektive řídit proces čtení. (...) Získání nových čtenářů tedy opět bylo jen prvním krokem, hlavním (skrytým) cílem bylo dovést je ke knize „stále hodnotnější“, jež měla být prostředkem k tomu, aby i nový čtenář „prozřel“ a zapojil se do společného budovatelského díla.“⁶⁸

Následovala medializace akce v tisku, díky čemuž přišla vlna inspirace i do jiných obcí. Počinu si všimlo i ministerstvo informací a osvěty. To vydalo výnos o nové propagaci knihy a osvěty, definovalo pojem „knihovnické agitační skupiny“ a následně urgovalo krajské a okresní inspektory, aby nezanedbávali další šíření této metody.

Mimo toto hnutí vznikaly i jiné velmi originální lokální akce k propaci a na podporu kultury. Například „Jedno pivo na literaturu“ v okrese Litomyšl nebo „Snop na výstavbu a kulturu vesnice“ v Pardubicích.

⁶⁶ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 127.

⁶⁷ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 126.

⁶⁸ Tamtéž, s. 133.

6.5 Socialistický realismus

Socialistický realismus, někdy také nazývaný *sorela* či *socrel*, byla metoda, která začala být preferována od třicátých let dvacátého století v Rusku. V Československu byl socialistický realismus doporučen jako nejlepší a následováníhodný směr v dubnu roku 1948 na celostátním Sjezdu národní kultury. V té době byl umělcům však pouze doporučen. Změna přišla v květnu roku 1949, kdy se sešel IX. Sjezd KSČ, na kterém již Václav Kopecký požadoval zavedení socialistického realismu do všech odvětví kultury po vzoru SSSR i v Československu. Tím se i u nás stal jediným přijatelným druhem umění a jako jediná přijatelná tvůrčí metoda.

V literatuře se metoda projevila budovatelskou tematikou. (...) „Hrdiny byli vůdčí osobnosti komunistického hnutí, pracovníci (zejména manuální), tzv. hrdinové socialistické práce. Časté bylo používání symbolů a klišé (ozubená kola, kladiva, kosy, siluety továren), osoby byly zobrazovány bez individuálního vnitřního prožitku, esteticky většinou popisné.“⁶⁹ Nepřátele představovala veškerá inteligence. Převládá obsah nad formou. „Literární dílo mělo především působit na čtenáře, nadchnout jej pro komunistickou vizi a vyvolat v něm budovatelské nadšení. Estetický prožitek byl druhotný.“⁷⁰ Metodika se týkala prózy i poezie. Bohužel, tato díla nevykazovala, vyjma ideologické, valnou hodnotu.

7 Nástroje ideologie destruktivní

Ničit, ničit a zase ničit. V této části jsem se zaměřila na konkrétní problematiku omezení literatury v rozmezí let 1948–1959. Jsou zde probírány nástroje a instituce, které byly zřízeny za účelem omezování a destrukce literárního dědictví.⁷¹

⁶⁹ Totalita.cz: Socialistický realismus. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/soc_real.php.

⁷⁰ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009, s. 34.

⁷¹ Jelikož jsem se soustředila pouze na problematiku s omezením ve vybraném období, tato práce neobsahuje zmínky o autorech a dílech, která byla vydána ineditně, v rukopisech nebo v exilu. Územně jsem se zaměřila na literaturu, která podlehlá prohibici na našem území. Ineditní vydání děl a rukopisů není zahrnuto z důvodu, že nejde o oficiální literaturu, i když na našem území vznikla a byla dale šířena i ničena.

Tuto část nečlením jako předchozí kapitolu na jednotlivé nástroje, ale rozdělují ji chronologicky. Nástroje destruktivní dělím rokem 1953, jelikož důležitým milníkem byl vznik Hlavní správy tiskového dohledu téhož roku.

7.1 Do roku 1953

Již v době před únorovým převratem se literatuře a knihovnictví přisuzoval velký vliv na lidskou osobnost. (...) „Může člověka na jedné straně kultivovat, ale současně jej také ohrožuje, či dokonce kazí.“⁷² Již v roce 1945 se na toto téma vyjádřil i prezident Edvard Beneš: „I ta nejlepší zbraň musí být nejenom duchem zvládnuta, ale být i stále dobře střežena.“⁷³ Motiv knihy jako zbraně nebyl po válce ojedinělý. Už tehdy si lidé uvědomovali, že v nepovolaných rukou by kniha mohla být zneužita. „Knihovníci, vnímající sami sebe jako „tvůrce veřejného mínění, ochránitele jeho zdraví, čistoty celého myšlení, vkusu a cítění obce“, se stylizovali do postav vojáků střežících zbrojní arsenál, který bude možné využít v boji za lepší budoucnost.“⁷⁴

V prvních popřevratových letech, tedy před rokem 1953, kdy oficiálně zahájila činnost Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), byla cenzura rozptýlena mezi instituce různého typu. Mimo stranických a státních aktivit v tomto období hráli důležité role i nakladatelští redaktoři, lektorské posudky a autocenzura.

„Hned v březnu 1948 se v tehdejším tisku psalo o nutnosti omezit počet dosavadních vyavatelských podniků a přísného výběru neperiodických publikací.“⁷⁵

Jedním z prvních kroků bylo očištění knihoven. Na Sjezdu českých a slovenských knihovnických pracovníků se účastníci shodli, že je třeba z knihoven vyřadit takové knihy, které byly v přímém ideologickém rozporu s novým životem. „Nejdříve však bylo třeba zajistit, aby se čtenáři nedostali do kontaktu s potenciálním nebezpečím, které (...) stále ještě číhá v knižních regálech.“⁷⁶

⁷² ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 23.

⁷³ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 24.

⁷⁴ Tamtéž, s. 24.

⁷⁵ BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2003, s. 139.

⁷⁶ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009, s. 34.

Zpočátku měli hlavní slovo při vyřazování publikací samotní knihovníci, popřípadě okresní a krajští knihovničtí inspektoři. Ti se řídili především četnými dílčími příkazy z ministerstva informací a osvěty a doporučeními z odborných časopisů. Iniciativa vycházela především z Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, které bylo myšlenkovým centrem radikální komunistické kultury. Posílány byly první zakazy šíření konkrétních titulů nebo kompletního díla daného autora. První přišli na řadu autoři, kteří emigrovali. Rozhodnutí o vhodnosti publikací ale bylo třeba centralizovat.

Instituce, která poté výběr měla na starosti, byla Národní ediční rada česká (NERČ). Tato instituce působila od roku 1949 do roku 1952. Národní ediční rada, její ediční činnost a nakladatelská politika je především spojena se jménem Václava Kopeckého, který byl ministrem informací a osvěty. NERČ byla zřízena dle vyhlášky č. 709/1949 Úř. 1. 9. června 1949, která stanovila i její organizační a jednacím řád. „Šíří svých aktivit NERČ v podstatě brzy zastínila samotný publikační odbor ministerstva. Hlavním úkolem Národní ediční rady české bylo (...) každoročně vytvářet národní ediční plán a současně řídit a kontrolovat veškerou knižní produkci.“⁷⁷ Jak je uvedeno v *Soustružnicích lidských duší*, NERČ po určitou dobu dokonce prováděla cenzuru předběžnou i následnou. Národní ediční rada česká zanikla roku 1952 a její agendu poté postupně přebrala Hlavní správa tiskového dohledu.

K tomuto období do roku 1953 je možno přiřadit seznam literatury, který uveřejnil literární historik Michal Bauer v knize *Ideologie a paměť* s názvem „Knihy zastavené v nakladatelstvích“. Seznam byl projednán na schůzi akčního výboru Syndikátu českých spisovatelů (SČS) ze dne 2. února 1949.⁷⁸

Sama jsem práci obohatila soupisem knih zasažených prohibicí v letech 1948 – 1959, který jsem vypracovala z publikace *Slovník zakázaných autorů* a umístuji ji zvlášť jako přílohu číslo jedna.

⁷⁷ KNAPÍK, Jiří; FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. Svazek I. 1.* Vydání. Praha: Academia, 2011, s. 586.

⁷⁸ BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století. 1.* vydání. Jinočany: H&H, 2003., s. 296–303.

7.2 Ničení knih a rozmetávání sazeb

I přesto, že má práce nese název *Rozmetané sazby a zničené knihy v letech 1948–1959*, osobně nyní vidím mnohem větší problém v zakazování a následném ničení knih. Jen v Československu bylo v letech 1948–1955 zničeno přes dvacet sedm milionů knih.⁷⁹ Samotné rozmetávání sazeb v samotné historii cenzury hrálo tedy pouze vedlejší roli.

Knihy se ničily již za éry písařů. V době použití jednotlivých znaků se sestavené sazby rozmetávaly. V dnešní elektronické době je například za cenzuru považováno skrývání internetových stránek.⁸⁰

Sazba se dnes již nepoužívá. Tento termín prakticky vymizel se změnami technologie výroby tištěných médií. „Původně označoval způsob vytváření tiskové předlohy, kdy se jednotlivá písmena (lity – nejprve dřevěné, později kovové) musela ručně zasadit do řádku. Tento způsob byl o mnoho let později nahrazen použitím sázecích strojů, kde sazeč seděl u klávesnice a po stisku příslušné klávesy se písmeno odlilo přímo ve stroji z roztaveného kovu. V 80. a počátkem 90. let 20. století, před masovým rozšířením osobních počítačů, se krátce hovořilo o takzvané fotosazbě, kdy sazeč převáděl do elektronické podoby text dodaný redaktorem a napsaný na psacím stroji.“⁸¹

Rozmetání sazby tedy znamenalo, že byla zničena tisková předloha. Jednotlivé lity byly z předlohy vyjmuty a znaky se daly znovu použít. V případě lité sazby se po roztavení ze vzniklého materiálu mohla vytvořit nová. Historie rozmetávání sazeb na našem území má hluboké kořeny. Rozmetávat se začalo prakticky ihned po vzniku knihtisku. Více knih se ovšem zrecyklovalo či spálilo.

7.3 Pošta Praha 120

Vnitrostátní tiskoviny si pověření pracovníci hlídali, jak jen bylo možné. Nebezpečí svobody slova však přicházelo ze zahraničí. Ano, doslova přicházelo – v

⁷⁹ Totalita.cz: Socialistický realismus. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/soc_real.php

⁸⁰ Dnes praktikováno například v Číně.

⁸¹ Spindoctors.cz: Mediální slovník - S. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://spindoctors.cz/medialni-slovník/s>

obálkách a balících. Jelikož socialismus nebyl na celém světě a nebylo možné své cenzory nasadit do všech zahraničních redakcí, bylo vymyšleno snazší řešení. Aby závadný, necenzurovaný tisk nepronikal přes hranice, byla určena jedna cenzurní pošta. Tato pošta byla označena Pošta Praha 120 a soustředily se do ní všechny zásilky, které byly odeslány z ciziny. Listovní tajemství šlo stranou. Ke stolům byli posazeni cenzoři a začaly se otvírat obálky i balíčky.

Tento plán měl dvě etapy. První etapa rozšířila cenzurní opatření od 1. ledna 1958 o „(...) provádění tiskového dozoru na periodické a neperiodické tiskoviny, filmy, gramofonové desky, magnetofonové pásky a ostatní publikační materiál všeho druhu dovážený do ČSR z kapitalistických států nesoukromým příjemcům s výjimkou adresátů obsažených na zvláštním seznamu.“⁸² Druhá etapa se týkala soukromých příjemců poštovních zásilek v ČSR a byla provedena k 1. květnu 1958.

Adresát v lepším případě obdržel lístek, že z jeho zásilky bylo něco vyřazeno. Samozřejmě bez udání důvodů.

Cenzurní opatření týkající se kontroly korespondence se ale namátkově a úkolově provozovalo již od počátku 50. let. „Úkolová cenzura se k 4. červenci 1952 vztahovala na 5 942 osob a 41 institucí, měst a objektů.“⁸³ Úkolově se tedy kontrolovala korespondence institucí, které podléhaly státnímu zájmu. Namátková kontrola se týkala všech. Prohlíželo se přibližně dva tisíce zásilek denně, z nichž se přibližně padesát posílalo k dalšímu zpracování. Zabavovaly se i bankovky. Dopisy se prosvěcovaly křemíkovou lampou či se odesílaly ke speciálnímu chemickému vyšetření. Bylo tedy velmi nepravděpodobné, že by někomu došly v obyčejné obálce dolary od tety z Ameriky. Z balíků byly vybírány zahraniční knihy i časopisy.

7.4 HSTD a cenzurní indexy

Začátkem srpna roku 1953 oficiálně zahájila působnost do té doby neobvyklá organizace. Její zkratkou bylo HSTD a celé znění bylo Hlavní správa tiskového dohledu. Byl to první oficiální cenzurní úřad. Činnost této organizace navazovala na

⁸² TOMÁŠEK, Dušan. *POZOR, CENZUROVÁNO! aneb Ze života soudružky cenzury*. Vydání 1. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994. s. 102.

⁸³ Tamtéž, s. 107.

předchozí cenzuru literatury pod taktovkou nového režimu, která se postupně formovala od únorového převratu roku 1948.

„První návrh na zřízení cenzurního úřadu projednávalo předsednictvo ÚV KSČ již 2. ledna 1950, ovšem dochované prameny nepotvrzují, že by se tento plán uskutečnil. V roce 1952 se snahy o vytvoření cenzurní instituce obnovily, ovšem již v rámci státního, nikoli stranického aparátu. Nový úřad měl převzít veškerou kontrolu nad masmédií, pracovat efektivněji než dosavadní roztržštěný systém a fungovat jako ústředí preventivní cenzury. Podobně jako v jiných státech východního bloku posloužil jako vzor sovětský Glavlit (Glavnoje upravlenije po dělam literatury a izdatelstev).“⁸⁴

Hlavní správa tiskového dohledu byla ustavena vládním usnesením č.17/1953 Sb. a svou působnost zahájila dne 1. srpna 1953. Prvotně podléhala předsednictvu vlády a měla být jejím neveřejným orgánem. V září roku 1953 byla instituce kompletně převedena do kompetence Ministerstva vnitra (HSTD MV).

HSTD sídlila v Praze. Pobočky měla ve všech krajských městech a v Bratislavě. Na Slovensku se instituce jmenovala Správa tiskového dohledu na Slovensku. „V čele nové instituce (...) stanul František Kohout, pracovníci vykonávající samotný dohled byli označováni jako plnomocníci. Počáteční struktura HSTD odrážela hlavní oblasti, nad nimiž měla vykonávat dozor. (...) Oddělení pro řízení plnomocníků v krajích, jež pověřovalo cenzuru na nižších stupních; oddělení knihoven, v jehož rámci vznikaly seznamy závadných knih (...); oddělení novin, ČTK a rozhlasového vysílání; oddělení knih a časopisů; oddělení umění a přenášek.“⁸⁵ Dne 16. června 1955 byl přijat nový statut HSTD, ve kterém bylo přesně definováno, jak postupovat při cenzurní kontrole. Tento „způsob cenzurní praxe, jak se zaběhl v polovině padesátých let, v podstatě trval celé následující desetiletí, i když se s postupující politickou liberalizací uvolňovala i svoboda slova.“⁸⁶ Roku 1966 byla Hlavní správa tiskového dohledu zrušena. Téhož roku ji nahradila Ústřední publikační správa. Jelikož to byla instituce uzákoněná,⁸⁷ poprvé byla cenzura legalizována. Cenzuru naštěstí legislativně zrušilo Národní shromáždění koncem června 1968.

Produktem oddělení knihoven Hlavní správy tiskového dohledu, jak je zmíněno výše, bylo sestavování seznamů závadných knih. Opět se hromadně vyřazovalo a

⁸⁴ KNAPÍK, Jiří; FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. Svazek I.* 1. Vydání. Praha: Academia, 2011, s. 354.

⁸⁵ Tamtéž, s. 354.

⁸⁶ Tamtéž, s. 354.

⁸⁷ Kolportaz.cz: Zákon o periodickém tisku. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.kolportaz.cz/legislativa/1966-81_tz.pdf

drtilo.⁸⁸ Práce tohoto oddělení navazovala na očišťování knihoven, které probíhalo již od roku 1948. Soupisy pro účely cenzury se označují souslovím „cenzurní indexy“. Po společné snaze oddělení knihoven HSTD, Ústřední lidové knihovny hl. města Prahy a knihovnických odborníků krajského národního výboru byl vyprodukován *Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury*. Tento seznam sloužil jako základní vodítko pro plnomocníky HSTD, kteří působili v regionech. Má více jak sto stran a obsahuje 7552 položek. Vytvoření tohoto seznamu zavřovalo „období normativního ustavování pounorové cenzury knihoven“.⁸⁹

8 Prohibice v HSTD

Nakonec se podíváme na *Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury* (dále jen *Seznam*) detailněji. Díla byla zakazována z důvodů politických i estetických. „Vůbec nejčastějším hodnocením, jímž sestavovatelé *Seznamu* zdůvodňovali vyřazení knihy z oběhu, bylo její označení za brak. Tato klasifikace (...) se objevila u 4 510 z celkových 7 552 položek.“⁹⁰ Za brak bylo tedy označeno takřka šedesát procent celku a během prvního roku došlo ke shromáždění 119 144 kilogramů starého papíru.⁹¹

„Seznam byl sestaven na základě dřívějších dílčích soupisů závadné beletrie, které vznikaly v Ústřední lidové knihovně hl. města Prahy, a sestavily jej s největší pravděpodobností stejné osoby.“⁹² (...) Zajímavostí je, že sestavovatelé udělali několik početních chyb a tak má poslední záznam seznamu číslo 7597, i když má opravdu jen 7 552 položek.

K seznamu byly vydány pokyny a k úvodu je připojeno „Upozornění“. Tento úvod objasňuje, pro koho byl seznam určen, a obsahuje charakteristiku dvanácti typů

⁸⁸ Seznamy zakázané literatury byly sestavovány na našem území v historii již několikrát. Nejvíce jich na našem území bylo sestaveno v letech 1941–1944. Před vznikem HSTD roku 1952 byla vydána brožura *Seznam č. 1 a Seznam č. 2*, které již měly 24 stran i pokyny. Kompetence Ústav dějin KSČ.

⁸⁹ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 60.

⁹⁰ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 79.

⁹¹ Množství vyřazených knih se nově převádělo na kilogramy papíru a tento papír sloužil například na tisk Jiráskových románů

⁹² ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 206.

závadné literatury.⁹³ Jmenovitě: Literatura dekadentní, Exotismus, Fašismus, Formalismus, Ruralismus, Snobismus, Úniková literatura, Braková literatura, Zastaralá literatura, Pornografická literatura, Rasistická literatura, Kolonialistická literatura a Existencialismus.

Následuje též poznámka, že nelze díla vyřazovat mechnicky, protože výčet není definitivní, a je nutno sledovat i denní události, přemýšlet o nich a případně vyřazovat další tituly.

Jak již bylo zmíněno, více jak polovina byla kategorizována brakem. K němu bylo obvykle přidáno ještě adjektivum – například – zastaralý, dobrodružný nebo detektivní. Pojem literární brak byl zažitý pojem k potírání zhoubné četby, takže o vyřazení se nepochybovalo. Do formalismu byla nejčastěji zařazována umělecká literatura (J. Durych). Existencialisté, provozující individuální životní styl, byli vyloučení, jelikož se stali prakticky komunistickým protipólem. Politicky závadnou literaturou pak byla díla spisovatelů, kteří emigrovali nebo byli odsouzeni v politických procesech. Zajímavý je případ nakladatelství EMNA. Knihy Edice mladých národních autorů byly už jen na základě vydání v tomto nakladatelství přesunuty do fašistické literatury, jelikož nakladatelství založil Vladislav Eduard Coufal, který byl známým literárním podporovatelem nacistického hnutí.

Důvody však byly popsány i velmi konkrétně, nezůstalo u kategorií výše. Možné je dohledat protihusitskou tendenci, autora protizrádné skupiny, přežilou romantiku a erotiku, dobrodružný exotický brak, okultní mysticismus, zastaralý humor, protibolševismus, kosmopolitní literaturu, ale i emigrantskou protisovětskou literaturu.

Tendencí vyřazování bylo tedy potlačit vše nejen staré a zábavné, ale i nové. Vadná byla celá nakladatelství, odlišné smýšlení, chování autorů a samozřejmě politická orientace.

„Široký záběr pouňorové knihovnické cenzury ukazuje, že plně souznila se snahou totalitního státu o ovládnutí člověka v jeho úplnosti. „(...) To, co neodpovídalo aktuální představě „správné“ literatury, mělo být nejen potlačeno, ale přímo zničeno.“⁹⁴ Typické bylo zaměřit se na vše novější, tedy na hodnoty, které „mohly být vnímány jako živé a svým způsobem konkurenční prosazovanému kulturnímu modelu.“⁹⁵

⁹³ Příloha č. 5.

⁹⁴ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 92.

⁹⁵ Tamtéž, s. 92.

Závěr

Cenzura a omezování tisku, svobody slova či literatury není věcí pouze vymezeného období, ale sahá do hluboké minulosti a bohužel přetrvává v různých podobách ve světě dodnes.

Od únorového přelomu na konci 40. let 20. století bylo Československo v totalitní moci KSČ. Vládnoucí režim tehdy svou ideologií ovládal politickou i kulturní situaci v celé zemi.

Tato práce má být uceleným pohledem na události let padesátých v tehdejší Československu. Cílem bylo vytvořit kompilaci, která obsahuje stěžejní milníky formování literárního čtenáře v kontextu doby. Nejprve jsem sledovala události let 1948–1959 v historicko-politických souvislostech. Dále jsem se pokusila nastínit původ cenzury v Čechách. I přes to, že se kapitola o historii může zdát jako delší úsek, byla ještě velmi zkrácena a vybrány byly opravdu jen milníky.

V poslední kapitole kompilace jsem se rozepsala o důvodech zařazení knih do *Seznamu nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury*, který byl hlavním produktem Hlavní správy tiskového dohledu. HSTD byl stěžejní orgán vymezeného období, proto mu byla věnována zvláštní pozornost. Zejména jsem na této kapitole chtěla zpětně rekapitulovat, co vše totalitnímu státu zdánlivě překáželo k plnému ovládnutí populace.

Při psaní jsem velmi často přemýšlela nad tím, že se lidé nedokáží ponaučit z historie, která se v určitých směrech opakovala. Jako příklad – pálení nepohodlných knih a jejich autorů v 15. století versus ničení antisemitských knih a židovského obyvatelstva v první polovině 20. století. Pokud se tato myšlenka dostane byť k jedinému čtenáři, vytvoření kompilace pro mne dostane opravdový smysl.

„Přijde den, kdy bude v celém civilizovaném světě nade všechnu pochybnost uznáno, že potlačení bolševismu při jeho zrodu by bývalo nesmírným požehnáním pro lidstvo.“⁹⁶

(Sir Winston Leonard Spencer-Churchill, 1953)

⁹⁶ Totalita.cz: Výroky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/ost/vyroky1.php>

Bibliografie

Knižní publikace

BAÉZ, Fernando, *Obecné dějiny ničení knih*. Vydání 1. Brno: HOST, 2012. 604 s.

BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2003. 359 s.

BRABEC, Jiří, et al. *Slovník zakázaných autorů: 1948 - 1980*. Vydání 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1991. 541 s.

JIRÁSEK, Zdeněk; ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání, 1992. 164 s.

KAPLAN, Karel; PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2. vydání. Brno: Nakladatelství Barrister & Principal, 2008. 253 s.

KNAPÍK, Jiří; FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. Svazek I*. 1. Vydání. Praha: Academia, 2011. 645 s.

KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948 – 1959*. 1. vydání. Praha: Libri, 2004. 359 s.

KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systémy a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri, 2006. 399 s.

ROTREKL, Zdeněk. *Skrytá tvář české literatury*. Brno: Print, 1991. 241 s.

ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009. 613 s.

TOMÁŠEK, Dušan. *POZOR, CENZUROVÁNO! aneb Ze života soudružky cenzury*. Vydání 1. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994. 157 s.

Internetové servery

Blisty.cz [online]. 2010 [cit. 2013-07-25]. Britské listy. Dostupné z WWW:
<<http://blisty.cz/>>.

Moderni-dejiny.cz [online]. 2009-2013 [cit. 2013-07-24]. Dostupné z WWW:
<<http://www.moderni-dejiny.cz/>>.

Sorela.cz [online]. [cit. 2013-07-25]. ISSN ISSN 1802-4726. Dostupné z WWW:
<<http://www.sorela.cz/>>.

Totalita.cz [online]. 1999-2011 [cit. 2013-07-24]. Totalita. Dostupné z WWW:
<<http://www.totalita.cz/>>.

ustrcr.cz [online]. 2008 [cit. 2013-07-25]. Ústav pro studium totalitních režimů.
Dostupné z WWW: < www.ustrcr.cz/>.

Internetové příspěvky

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část první: Do Bílé Hory. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980804e.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část druhá: Do osvětlení. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980805c.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách: Část čtvrtá: Do roku 1945. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980807c.html>

Kolportaz.cz: Zákon o periodickém tisku. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.kolportaz.cz/legislativa/1966-81_tz.pdf

SEKORA, Ondřej. O zlém brouku Bramborouku. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/galerie/bramborouk.htm>

Sorela.cz: A. A. Ždanov - O nejpokrokovější literatuře světa. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=16>

Spindoctors.cz: Mediální slovník - S. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://spindoctors.cz/medialni-slovník>

Stream.cz: Mandelinka bramborová - Americký brouk!. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.stream.cz/uservideo/389224-mandelinka-bramborova-americky-brouk>

Totalita.cz: Berlínská blokáda. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/berlin_blok.php

Totalita.cz: DEKRET presidenta republiky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1945-005.pdf

Totalita.cz: Socialistický realismus. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/soc_real.php

Totalita.cz: Výroky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/ost/vyroky1.php>

Totalita.cz: Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1948-231.pdf

TOTEV, Jonko. Totalita.cz: Únor 1948. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/1948/1948.php>

Ústav pro studium totalitních režimů: Ferda mravenec ve službách ideologie – historický kontext. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-historicky-kontext>

Ústav pro studium totalitních režimů: Jiráskovská akce. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/jiraskovska-akce>

VLČEK, Tomáš. Totalita.cz: kalendárium 1945 - 1990. [online]. [cit. 2012-07-27]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/kalendar/kalend.php>

Seznam zkratek

AV NF	Akční výbor Národní fronty
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Československá republika
FO	Fučíkův odznak
HSTD	Hlavní správa tiskového dohledu
HSTD MV	Hlavní správa tiskového dohledu Ministerstva vnitra
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
MMF	Mezinárodní měnový fond
NF	Národní fronta
NDR	Německá demokratická republika
NERČ	Národní ediční rada česká
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SČS	Syndikát českých spisovatelů
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SČSP	Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP)
StB	Státní Bezpečnost
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
TNP	Tábory nucených prací
USA	Spojené státy americké
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV ČSM	Ústřední výbor Československého svazu mládeže

Seznam příloh

Příloha č. 1: Seznam omezené lit. ze *Slovníku zakázaných autorů* (1948–1953)

Příloha č. 2: Kniha Ondřeje Sekory pro děti a mládež

Příloha č. 3: Stalinův pomník

Příloha č. 4: Fučíkův odznak

Příloha č. 5: Dvanáct prohibičních důvodů *Seznamu* závadné lit. HSTD

Příloha č. 1: Seznam omezené lit. ze Slovníku zakázaných autorů (1948–1953)⁹⁷

- Braitto, Silvestr Maria – revue Na hlubinu – 1948 bylo vydávání zakázáno
- Fischl, Viktor – Píseň o lítosti (proza, 1948 – vydání bylo zakázáno, vyšlo v Torrontu 1982, přeloženo do hebrejštiny 1953)
- Hrabal, Bohumil - Sazba jeho první lyrické básnické sbírky Ztracená ulička byla díky komunistickému převratu v roce 1948 rozmetána. Vydání své regulérní prvotiny se však v roce 1959 opět nedočkal, sazba sbírky povídek Skřivánek na niti byla komunistickým režimem opět rozmetána.
- Kalandra, Závíš – Skutečnost snu, 1949 odborný rukopis, nedokončen
- Kohout, Pavel – drama Chudáček, D 0000 zakázáno po několika zkouškách – 1956r)
- Kolář, Jiří – Roky v dnech, texty, 1949, sazba rozmetána, vydán roku 1970
- Dny v roce a Roky v dnech – opět rozmetáno, Očitý svěděk – z roku 1950, nejdřív v rukopise, v roce 1969 rozmetáno
- Weil, Jiří – Vězeň Chillonský, redukováný a rozšířený soubor povídek Mír, 1957
- Wellek, René – Theory of Literature – New York – 1949 – české vydání nemohlo vyjít
- Zahradníček, Jan – Rouška Veroničina – Básně 1949 – kniha neuvedena, až v Římě 1968

⁹⁷ BRABEC, Jiří, et al. *Slovník zakázaných autorů: 1948 - 1980*. Vydání 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1991.

⁹⁸ SEKORA, Ondřej. O zlém brouku Bramborouku. [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/galerie/bramborouk.htm>

Příloha č. 3: Stalinův pomník⁹⁹

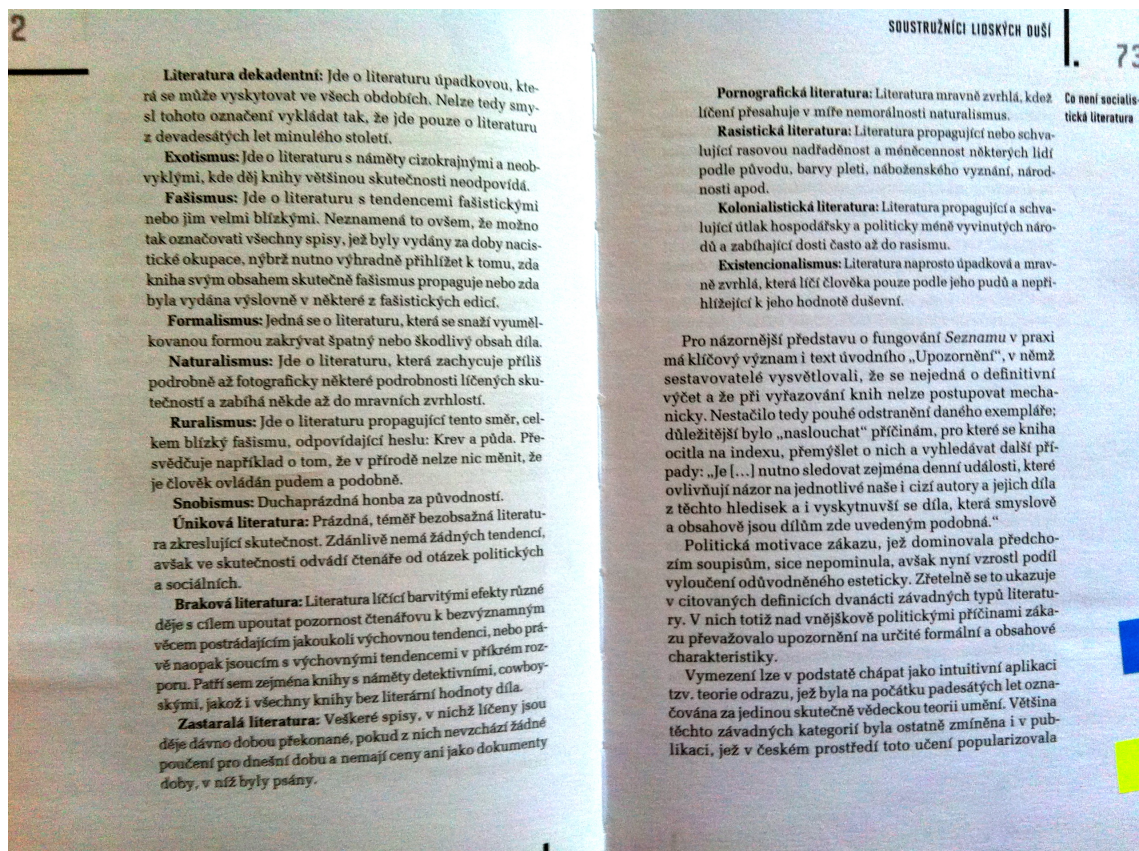
⁹⁹ FRÝDA, Pavel. Zaniklé obce: Stalinův pomník. In: [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=36177>

Příloha 4: Fučíkův odznak¹⁰⁰

¹⁰⁰ Valka.cz: Fučíkův odznak. In: [online]. [cit. 2013-07-25]. Dostupné z: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/120680>

Příloha č. 5: Dvanáct Prohibičních důvodů Seznamu závadné lit. HSTD¹⁰¹

¹⁰¹ ŠÁMAL, Petr. *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Vydání 1. Praha: Academia, 2009., s. 72-73.